

IN MEMORIAM EMILA UTITZE

Na podzim roku 1956 pozvaly německé university v Berlíně, Jeně, Halle a Greifswaldu profesora bývalé německé university v Praze, doktora Emila Utitze, na přednáškový zájezd. Nikdo nemohl ani v nejmenším tušit, že profesor Utitz opouští naposled svou mateřskou zem, Prahu a českou půdu, jež mu byla vlastní rodem, aby odevzdal svůj tělesný život smrti v německé zemi, jež mu byla vlastní duchovní. Ostatně smrt sama byla vůči člověku a mysliteli rytířská: udeřila náhle a bez prodlení, když již byla dávno předtím filosofem zvážena a zanalysována. Nebyla tedy absolutním hiátem a irracionálním faktem, neboť filosof Utitz se s ní vyrovnal způsobem, připomínajícím postoj Thomase Manna a jiných velkých humanistů. V dile mnoha předních osobností německé duchovně najdeme hluboce citlivé předznamenání vlastního osudu a zároveň s tím i překonání palčivých otázek a antinomii nejintimnější lidské sudby, lidského života a smrti. A je tomu tak i v díle estetika, filosofa a teoretika kultury, psychologa a charakterologa Emila Utitze. — Člověk, jeho práce, lidská kultura a vůbec vše člověkem stvořené — to vše bylo Utitzovi něčím, co jsme vyrvali omezenosti a konečnosti člověka. S tohoto hlediska nazíral Utitz na kulturu jako na neustálé přemáhání a posunování hranic lidské konečnosti, jako na nikdy nekončící transcendování smrti. A proto v roce 1937 napsal: „Pouze omezenost, jež si uvědomuje sama sebe, otřásá svými hranicemi a snaží se je odsunout... Lidská kultura je vždy znamením lidské konečnosti a sahání mimo ni. Patří tedy podstatně k zvláštnímu rázu člověka. Jeho nejvyšší tiseň, že totiž musí zemřít, že stojí tváří tvář smrti, uvolňuje tudíž nejmohutnější kulturní síly.“ („O lidském žití a umírání“, překlad J. Patočky, Česká mysl XXXIII, 3—4, str. 181—182.)

A v tomto slova smyslu je Utitzova smrt více než symbolická; přetrhávajíc nit jednotlivcovy chronologie, uzavírá sice napsané dílo do krunýře toho, „co bylo“, avšak zároveň je odkazuje příštím generacím. I zde je dělník nesmrtelný, práce pak živá.

Vlastní Utitzova životní dráha vyvrcholuje progresivní tradici klasické moderní estetiky Německa, jak je na příklad charakterisována dílem Maxe Dessoira a kruhem autorů, seskupených okolo známého časopisu „Zeitschrift für Ästhetik und allgemeine Kunstwissenschaft“. V nejlépším slova smyslu je Utitz universitním estetikem; avšak jeho vědecká dráha není ani v nejmenším určována běžnou posloupností a někdy i akomodací průměrné „akademické kariéry“ soukromého docenta a pak ordinaria, jak bychom se s ní mohli střetnout u těch, kteří více či méně začali plout s proudem irracionalisující německé duchovně po prvé světové válce. Naopak, Utitz sdílí i ve svém osobním životě osudy nejlepších reprezentantů německé filosofie a kultury, odmítajících rozkotání rozumu, těch, kteří podle výstižných slov Georga Lukáče prováděli v černé atmosféře nacismu „humanistickou revoltu“. V raném údobí Utitzova vývoje je ovšem toto jeho bytostné předurčení vysloveno spíše implicitně, i když je pozorný a citlivý vykladač může v náznakových formách odhadovat i pod povrchem odborných prací esteticko-filosofických. Není zajisté náhodné, že v poslední své knize o E. E. Kischovi (vyšla v r. 1956) považuje Utitz ve shodě se starými Řeky odvahu za kardinální ctnost — což odpovídá i jeho otevřenému a upřímnému socialistickému kredu. Odvaha, toť charakter; a ten pak je Utitzem opsán jako nezlomná, teplá a uslechtilá lidskost.

Není pochyby o tom, že toto hluboké mravní zánícení, ztělesňující se v odvaze intelektuální, v dile i v osobních projevech, se v Utitzovi zrodilo za spolupůsobení mnoha činitelů. Nesmíme však přitom zapomenout — pomíneme-li ostatní — na jednoho z nich. A jím je rodové i duchovní dědictví dobrého genia židovského národa a židovského intelektu. Pocházejce z pražské rodiny německých židů, řadí se Utitz po bok velkým mužům z oné falangy, která překročila v českých zemích tísnivé hranice dobrovolného ghetta, aby — podle slov Huga Siebenscheina — opustila půdu úzce náboženských tradic pod

vlažícími prapory evropského osvícení a světového pokroku. Emil Utitz, Franz Kafka, Max Brod, Egon Erwin Kisch a j. . . : jedním a týmž poutem jsou mezi sebou spjaty tyto postavy, oblévá je společná, i když zároveň různotvárná, atmosféra svobodomyšlnosti a vytríbeného humanismu, láskyplného a nedogmatického intelektualismu, zjemnělého a sensitivního, setkáváme se tu s životním postojem moderních evropských humanistů-analytiků, kteří se srazili a musili srazit s tím, co se v Německu a pak jinde zmocnilo vlády po roce třiatřicátém. O to poučenější je příklad Emila Utitze právě pro nás; neboť v jeho osobnosti i díle dochází k intimnímu a plodnému soužití duchovních genů tří národů: židovského, německého a českého. Utitz sice nikdy nepodlehł tragickému pocitu života a existenciální úzkosti Kafkova člověka, jenž je absolutně „déraciné“, přesto však i o Kafkově a též o Utitzově humanismu platí, že jedny z jeho kořenů vyrůstaly z české půdy. Krásná slova Siebenscheinova o Kafkovi vztahují se pak v této souvislosti a plněno sensu i k Utitzovi: „Neodepřela (rozuměj: Praha) mu podíl na svých nadějích a svém vítězství. Rozezpívala jeho smutek. Slíbila mu nesmrtelnost a splnila svůj slib. On za to hladil stopy, které světové dějiny zanechaly v jejích zdech, rád postál ve vichřici souse-dovy nenávisti, která marně dula jejími ulicemi, a miloval její lid, jenž své srdce vždycky tasil na pomoc vyhoštěnému Bohu nebo bezbrannému člověku. Nezapomeňme, vyklá-dající Kafkovo dílo a zařadující jeho osobnost, nikdy na toto jeho: ich liebe.“ (Hugo Siebenschein, „Prostředí a čas. — Poznámky k osobnosti a dílu Franze Kafky“, ve sbor-níku Franz Kafka a Praha, Praha 1947, str. 23—24.)

Emil Utitz se narodil v Praze, a to 27. května 1883. V Praze také Utitz studoval; pražské prostředí a raná studentská léta přivádějí již Utitze do myšlenkového i lidského okruhu, který bude později dominujícím způsobem ovlivňovat Utitzův charakter i vě-deckou práci. Tak nepochybná Utitzova force uměnovědná má své předpoklady dány v intimní znalosti umělecké a literární atmosféry, do níž nemusil vystupovat po žebříčku estetických kategorií, nýbrž v níž žil od mládí. Tak na příklad po celých osm let chodil Utitz do staroměstského státního gymnasia s Franzem Kafkou, a v témž gymnasiu se se-znánil s Maxem Brodem. Nejmohutnější ovšem zapůsobili na Utitzův intelektuální profil Brentano a pražská filosofická škola, t. j. druhá generace Brentanových žáků, mezi nimi hlavně Anton Marty i jiní, tak na příklad Oskar Kraus svým hodnotoslovím. Mezi Bren-tanovými žáky byl Utitz — po jistou dobu i Brentanův sekretář — prvý z estetiků, jenž dovedl některé transformované poznatky svého mistra vtělit ústrojně do systému své estetiky a obecné vědy o umění. Jednalo se tu hlavně o některé empirické poznatky Brentanovy: psychologie a noetiky; vedle toho spojovaly učitele a žáka tradice vědeckého empirismu, který se v Brentanově knize „Die vier Phasen der Philosophie und ihr augen-blicklicher Stand“ (1895) postavil proti školské německé filosofii a proti německému idealismu, irracionalismu a mystice. Ještě nedlouho před svou smrtí zdůraznil Utitz v re-cenzi Lukácsova díla „Die Zerstörung der Vernunft“ tento Brentanův přínos v dějinách evropské a německé filosofie (srov. příslušnou recenzi v Deutsche Literaturzeitung, Jg. 77, H. I., loden 1956, sloupec 7). Na Utitze pak působilo neméně i Brentanovo úsilí překonat subjektivní psychologismus a kantovský transcendentalismus pomocí evidentních jstot, jež by přemohly pozitivistickou a konec konců skeptickou redukci myšlenkových (a dále i citových a jiných) obsahů na proměnlivá a přehavá data individuálního vědomí. Do tohoto kontextu se pak zařazuje i Utitzovo úsilí, nejlépe a nejmohutněji vyjádřené v jeho „Grundlegung der allgemeinen Kunstwissenschaft“, provést analýsu podstatných složek a vrstev umělecké struktury za současného překonání estetického psychologismu. Utitz je tu jedním z budovatelů t. zv. obecné uměnovědy, která na začátku 20. století řeší kritické postavení dosavadní více či méně filosofické (anebo úzce empirické) estetiky a jeho význam na tomto poli je kongeniální významu Dessoirovu.

Obecná uměnověda sice zůstává centrálním motivem celé Utitzovy práce i po vydání obou dílů „Grundlegung“ (1914—1920), avšak Utitzův zájem se rozšiřuje a jeho vědecká analýsa se začíná zmocňovat nových a nových materiálů. Vedle rozborů situace moder-ního umění (na př. „Die Grundlagen der jüngsten Kunstbewegung“, 1913) počíná se Utitz zabývat po r. 1918 filosofii kultury, psychologií a charakterologií (řídí na příklad „Jahr-buch der Charakterologie“), aby se nakonec stal kritikem a vykladačem současné doby a kultury, velkým esejistou („Mensch und Kultur“, 1933) i filosofem lidského života a smrti („O lidském životě a umírání“, v České myslí 1937; „Psychologie života v terezín-ském koncentračním táboře“, 1947) a láskyplným životopiscem a estetickým vykladačem („Egon Erwin Kisch — Der klassische Journalist“, 1956). Lze tedy v Utitzově díle sledovat přesun tematických dominant, aniž se ovšem původní východisko ztrácí. Stručně lze tuto myslitelovu pouť vyjádřit devisou: od odborné uměnovědy k filosofii kultury a člověka. A tato cesta není zajiště libovolná, ani není určována imanentní motivací myšlení sa-

mého. Stačí, když si vezmeme Utitzův život, abychom se přesvědčili, že zde svými výboji působí reálné síly životní a společenské, které ženou estetika k rytířské obraně oněch posledních jistin a kritérií člověka i společnosti, na něž se odvážil vztáhnout ruky nelidský systém fašistických diktatur a s ním i někteří filosofové. Paralela osobního života a obsahu díla je tu až překvapující, je přímo symbolická.

Jako soukromý docent nastupuje Utitz svou vědeckou dráhu na universitě v Rostocku, když se habilitoval znamenitou a přesně vypracovanou monografií „Die Funktionsfreuden im ästhetischen Verhalten“ (1911). V Rostocku se také Utitz stává mimořádným profesorem, aby jako řádný profesor filosofie nastoupil od r. 1925 na halské universitě. V roce 1933 vychází kniha Utitzových humanistických esejů „Mensch und Kultur“; a v témž roku musí Utitz odejít z Německa. Nemohli ovšem tehdejší vládcové nad Německem prokázat větší pocty antifašistovi a bytostnému demokratovi Utitzovi; nemajíce zbraní duchovních, musili použít represálií. A nebyly poslední. Utitz se sice stává ordinariem na pražské německé universitě. Avšak to byla půda nasáklá již hysterickou atmosférou nacionálního šovinismu a ubožáckou ideologií sudetského henleinismu. A proto sokratovský postulat filosofa, uskutečňujícího se ve filosofii, postulat filosofie, jež se realizuje v životě a vice versa, v Utitzově knize „Die Sendung der Philosophie in unserer Zeit“ (1935) může vyjít už jen na holandské půdě... Konečná srážka obou světů, světa světla a tmy, intelektu a pudové exprese, analýsy a masové schizofrenie, nedala na sebe dlouho čekat. Protektorátní hanba uvolnila zatlačené a zvrhlé komplexy i u některých řádných profesorů staroslavné německé university v Praze: Utitz byl denuncován a poslán do koncentračního tábora v Terezíně.

Po roce 1945 zůstává Utitz v Praze jako československý státní občan a v roce 1948 se stává členem Komunistické strany Československa. Za osm let se jeho život uzavírá — smrtí v Německu (2. XI. 1956) a pohřben v Praze.

Žel jenom, že česká estetika musí vzpomínat velikého vědce a člověka, Emila Utitze, který v mnohém stojí u kolébky moderní české estetiky a českého strukturalismu, pouhými nekrology objevujícími živé prameny estetického myšlení teprve tehdy, když člověktvůrce zavřel svá ústa navždycky. Ale přesto i tak, aspoň z počátku, platíme svůj dluh a začínáme vyrovnávat své povinnosti vůči člověku, který z naší země vyšel, aby se do ní vrátil a jí i světu své dílo odevzdal.

Oleg Sus